Хай жа ўсе, усе, хто можа,
Возьмуць свой кіёк дарожны,
У край айчынны час ісці нам
Вывучаць свой люд.

Ф. Багушэвіч.

КУФЭРАК №14

Культурна–гістарычная ўкладка да "Рэгіянальнай газеты"

ПАМЯЦЬ

Міхась Забэйда-Суміцкі (1900 – 1981). Выдатны беларускі спявак. Скончыў Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю. Яго іменем названая вуліца ў Маладзечне.

Міхась Іванавіч Забэйда-Суміцкі. Прага, 1965 г.

Прага, 23.06.74

Паважаная і дарагая Марыя Іосіфаўна!*

Атрымаў Ваша пісьмо ад 11-6 г/г Адчуваю Ваша гора, звязанае з адыходам у вечнасць s. p. Янкі Шутовіча. Хацелася б найсці добрыя, гаючыя словы, каб гора Ваша зменшылася, сцішылася, але, мусіць, такія словы і не існуюць.

Памятаю, як я даведаўся аб смерці свае дарагое матулі, апошняга мне самага блізкага і найдаражэйшага чалавека. Можаце сабе ўявіць, як мне было цяжка, як балела душа. А ў гэты ж дзень я меў спяваць у Пражскім радыё нашы песні. Хацеў адказацца, ды падумаў, што маці, напэўна, сказала б, каб не адмаўляўся. І я спяваў, прысвячаючы песні яе светлай памяці. Потым мне сказалі, што яшчэ ніколі сваім спевам не кранаў так за сэрца, як гэтым разам...

Вось як у жыцці бывае. Душа плача, а чалавек спявае.

Першы канцэрт, які я прысвяціў сваёй маці, быў улетку ў 1935 годзе ў Ружанах, калі я з Італіі вярнуўся на Радзіму, пасля 15-гадовай разлукі з маткаю.

Мая маці шмат у жыцці плакала ад гора. Але гэтым разам плакала ад шчасця...

Калі я сказаў слухачам, што калыханку, якую калісьці спявала мне мая маці, цяпер заспяваю я і прысвячаю яе сваёй маці, якая першы раз мяне слухае як артыста і знаходзіцца між вамі, – усе захацелі яе бачыць. Маці, ўжо старэнькая і маленькая, мусіла выйсці да мяне на сцэну. Усе ёй апладзіравалі, а яна плакала ад шчасця...

Канцэрты ў Косаве былі ў 1936 годзе і пазней. Спяваў там некалькі разоў.

Прайшло амаль 40 гадоў ад таго часу, а прыгожыя хвіліны ўсё ўспамінаюцца і здаюцца нават лепшымі, чым былі, бо ўсе цяжкасці і перашкоды ўжо забыліся, хоць іх было, як ведаеце, шмат. Ды ці бывае жыццё без перашкод, без цяжкасцей? І пакуль ёсць сілы іх пераадольваць, усё добра. Горш, калі гэтых сіл ужо мала, не хапае, а ўсё хочацца быць карысным для грамадства. Тады агортвае чалавека вялікі сум. Здаецца, што ў жыцці нічога не ўдалося зрабіць, што пражыў пустацветам. І баліць і сэрца, і душа. Але пра гэта пісаць не варта. Кожны мае даволі і сваіх турбот, і свайго суму...

Шлю сардэчныя прывітанні ўсім, хто яшчэ памятае мае-нашы песні, пашырэнню якіх я прысвяціў амаль усё жыццё.

Не забывайце! Ваш М. Забэйда.

** Ліст М. Забэйды-Суміцкага да сястры Янкі Шутовіча.*

ТРАДЫЦЫЯ

Крыж з ружовага валуна

Паўднёвы захад Маладзечанскага раёна. Старажытныя мястэчкі – Аборак, Палачаны, Лебедзева, Хоўхлава.

Каталіцкая вера прыйшла ў гэтыя мясціны ўжо напачатку XV стагоддзя. У 1437 годзе быў заснаваны касцёл у Хоўхлаве, у 1443 – касцёлы ў Аборку і Гарадзілаве, у 1475 – у Груздаве, у 1476 – у Лебедзеве, трошкі пазней – у Хажове. З часам з'явіліся і кляштары: бернардзінцаў у Беніцы – у 1701 г., трынітарыяў у Маладзечне – у 1762 г.; пры філіяльным касцёле ў Палачанах зрабілі сваю рэзідэнцыю дамініканцы.

Яшчэ нядаўна ніводная з названых святыняў не дзейнічала. У храме найстарэйшай з парафій – касцёле Дзевы Марыі ў Хоўхлаве – знаходзіцца склад калгаснай тэхнікі. Касцёлы ў Аборку, Груздаве і Беніцы, хоць і былі абвешчаныя помнікамі архітэктуры, ператварыліся ў руіны. Касцёлы ў Гарадзілаве, Лебедзеве, Хажове, Маладзечне ўвогуле зніклі з твару зямлі.

Адзінай дзеючай святыняй у хрысціян заставаўся старажытны каменны крыж, устаноўлены за паўтара кіламетра на поўнач ад вёскі Палачаны, справа ад дарогі на Лебедзева, амаль пасярод дарогі ад развілкі на Яхімоўшчыну да вёскі Кабылкі (цяпер Зоранька). Здаўна гэты крыж шанаваўся ў мясцовага насельніцтва як цудадзейны, і, як напісана ў архіўных матэрыялах, "не было ў наваколлі чалавека, які б прайшоў міма крыжа, не ўкленчыўшы каля яго ці не паклаўшы ахвяраванне". Рабілі гэтак і католікі і праваслаўныя.

Крыж, высечаны з валуна ружовага колеру, мае вышыню каля 1,2 метра. На плоскасці верхняга прамяня выбітыя літары: уверсе "Р", а пад ёю "S"; на папярочнай перакладзіне, амаль метровай, і ніжэй – неразборлівыя надпісы. У старчаку верхняга прамяня – заглыбленне, якое, відаць, засталося ад металічнага крыжыка.

Крыж не заўсёды знаходзіўся на гэтым месцы. Яго перанеслі сюды ў 1870-я гады з урочышча Калінаў Роў, дзе ён стаяў у атачэнні двух дубоў (падобна, што ў старажытнасці тут было язычніцкае капішча, і крыж з'явіўся пасля хрысціянізацыі краю; магчыма, нават быў высечаны з паганскага божышча). Сёння можна толькі здагадвацца пра тое, чаму святыню перанеслі ў новае месца, куды не перапыняецца паломніцтва. Нягледзячы на відавочную "лацінnасць" надпісаў на крыжы, яго шануе і праваслаўнае насельніцтва. Асабліва шмат людзей прыходзіць сюды ў дзень святога Пятра. Яны прыносяць да крыжа яйкі, мёд, яблыкі, грошы, палатно (потым гэтыя ахвяры падбіраюць убогія і жабракі) і моляцца.

І вось ужо адроджаная старажытная парафія ў саміх Палачанах і адбудаваная праваслаўная царква; рэстаўраваная капліца на каталіцкіх могілках у Лебедзеве; зноў адчыніла свае дзверы адноўленая царква ў Беніцы, дзе рэстаўруецца і старажытны бернардзінскі касцёл; адрэстаўраваны цудоўны барочны касцёл у Хоўхлаве; пабудаваны новы велічны касцёл у Маладзечне.

А крыж з ружовага валуна па-ранейшым стаіць на развілцы дарог. Па-ранейшым каля яго ляжаць яблыкі, цукеркі – сведкі людскіх малітваў. Па-ранейшым ён упрыгожаны і каталіцкімі кожкамі, і вышыванымі праваслаўнымі ручнікамі.

Аляксей ЯРОМЕНКА.

Камень–валун, які знаходзіцца недалёка ад Палачан.

ГІСТОРЫЯ НАШАГА РЭГІЁНА

Аб заснавальніку Смаргонскай Мядзведжай Акадэміі

(па матэрыялах польскага навукова-педагагічнага часопіса "Rota" № 1(29) 1998г.)

Магнаты Вялікага Княства Літоўскага.

Смаргонь 200 гадоў назатаму была вядомая сучаснікам як горад "акадэмічны". Сёння аб гэтай яе былой славе ўспамінаюць толькі нешматлікія энцыклапедыі, якія паведамляюць, што ў сярэдзіне XVIII стагоддзя на беразе ракі Віліі недалёка ад Смаргоні па волі нясвіжскага ардыната Караля Радзівіла – "Пане Каханку" – праводзілася дрэсіроўка бурых мядзведзяў, якімі былі надзвычай багатыя смаргонскія лясы. Упамінаецца таксама, што частка бурых выхаванцаў даходзіла са сваімі дрэсіроўшчыкамі-цыганамі аж да Венгрыі і Прусіі ў пошуках добрага заробку, а большасць дрэсіраваных мядзведзяў усё ж адпраўлялася ў Нясвіж для патрэб радзівілаўскага двара. Іншыя крыніцы падаюць і такія падрабязнасці, як дрэсіроўка мядзведзяў агнём у глыбокіх ямах пад барабанны бой, але невядома, адкуль гэтыя падрабязнасці вядомыя аўтарам артыкулаў. Пры гэтым нават не сустракаецца спроба неяк растлумачыць прычыну ўзнікнення гэтай "Мядзведжай акадэміі" і звязаць яе з індывідуальнымі рысамі яе заснавальніка, і ў выніку "Мядзведжая акадэмія" успрымаецца чытачамі як нейкая сур'ёзная навучальная ўстанова, звязаная з усім родам Радзівілаў, неадрыўная ад яго, як, напрыклад, мецэнацкая або дабрачынная дзейнасць.

На Смаргоншчыне, праўда, ведаюць, што Смаргонь стала ўласнасцю Радзівілаў яшчэ ў 1628г., калі адзіная спадкаемка тагачаснага ўладання Смаргоні Мікалая Багуслава Дэспата-Зяновіча – Ганна-Соф'я Зяновіч – выйшла замуж за Альбрэхта Уладзіслава Радзівіла і прынесла яму разам з іншымі ўладаннямі Смаргонь у пасагу.

Наступнымі нясвіжскімі арандатарамі былі буйныя дзеячы Вялікага княства Літоўскага Зыгмунт Караль, Аляксандр Людовік, Міхал Казімір, Юрый Юзаф, Караль Станіслаў, і, нарэшце, Міхал Казімір Радзівіл па мянушцы "Рыбанька" (1702-1762). Займаючы на працягу свайго жыцця пасады біскупа віленскага, ваяводы віленскага і гетмана літоўскага, ён належаў да найбольш уплывовых і адукаваных людзей свайго часу, меў шматлікія мастацкія і калекцыянерскія зацікаўленасці. У Нясвіжы ён адкрыў уласную друкарню, якая выдавала рэлігійную і свецкую літаратуру. Таму да сённяшняга часу здаецца дзіўным, што яго сын Караль Станіслаў па мянушцы "Пане Каханку" (1734-1790) нічым не быў падобны да свайго бацькі і напачатку свайго жыцця прынёс бацьку нават шмат клопатаў. Сярод сучаснікаў ён праслыў найвялікшым арыгіналам і такім застаўся і ў памяці нашчадкаў. Гэта па яго прыхамаці і ўзнікла Смаргонская Мядзведжая акадэмія.

З самага ранняга дзяцінства Караль Станіслаў праяўляў вялікую парывістасць і свавольства характару, прыхільнасць да паляўнічых і вайсковых забаваў. Гэта вельмі перашкаджала яго настаўнікам-манахам прышчапіць яму хаця б асновы ўмення чытаць і пісаць. Нарэшце наняты бацькам звычайны шляхціц па прозвішчы Пішчала адолеў гэтую задачу. Ён прапанаваў свайму вучню замест адказу страляць кулямі ў літары, напісаныя на дошцы, а затым гэткім жа спосабам складаць словы і сказы. Для юнага вучня гэта здалося не менш цікавым, чым фехтаваць, садзіцца на каня з завязанымі вачыма ці страляць са стрэльбы па яйках, падкінутых у паветра, што было дасюль яго штодзённай забавай. Такім чынам, як расказваюць, ён асвоіў навуку чытання, а яго настаўнік атрымаў два фальваркі.

Пра асобу "Пане Каханку" і яго дзейнасць існавала шмат розных меркаванняў. Адныя прызнавалі хуткасць яго розуму, сумленнасць, гарачую любоў да Радзімы, а іншыя ўвогуле адмаўлялі яму ў існаванні якіх-небудзь рысаў. Але, здаецца, не падлягае сумненню, што ён шчыра жадаў дабра сваёй Радзіме, бо ў час першага падзелу Рэчы Паспалітай далучыўся да Барскай канфедэрацыі, якая выступіла супраць падзелу, і заплаціў за гэта вымушанай эміграцыяй.

Хаця ён валодаў землямі ў розных канцах Рэчы Паспалітай, але бываў там нячаста. А моцна прывязаны быў толькі да роднай Літвы, усур'ёз сцвярджаючы, што паляванне на Літве лепшае, а ў кароне для палякаў "нават суслікі – вялікая здабыча". Вышэй прыдворных цырымоній ставіў гульні з мядзведзямі, гадуючы іх у вялікай колькасці і страшачы імі "пудраваных гасцей" з Варшавы. Вядомы быў выпадак, калі пасланнік італьянскага караля самлеў са страху, калі ў час абеду ўбачыў кудлатага мядзведзя, які змяняў яму талеркі.

"Слынная мядзведжая акадэмія ў Смаргоні дастаўляла князю мноства такіх выхаванцаў", – пісаў у 1932 г. польскі часопіс "Teczka". "Цыганы цудоўна дрэсіравалі іх для задавальнення можнага пратэктара, які пры дапамозе гэтых звяроў не вагаўся рабіць сюрпрызы нават асобам вышэйстаячым". Напрыклад, аднойчы ў дзень, на які было прызначана каралём слуханне пэўных спрэчных справаў Радзівілаў з іншымі магнатамі, увесь каралеўскі двор раптам быў устрывожаны небывалым гармідарам на замкавым дзядзінцы. Коні, запрэжаныя ў экіпажы, станавіліся на дыбы, з перапуду ламалі дышлы, рваліся, храплі. Перапалоханыя слугі бегалі туды і сюды, дарэмна намагаючыся спыніць непарадак. Як жа быў здзіўлены і абураны кароль, калі паж далажыў яму аб прыбыцці пана ваяводы віленскага Караля Радзівіла ў карэце, запрэжанай чатырма страшэннымі мядзведзямі!

Яму шмат прабачалі, даравалі, бо ён шмат меў. 5000 вёсак, 1290 гарадоў і мястэчак, 300 тысяч душ і 40 мільёнаў гадавога даходу гарантавалі яму велізарную перавагу над сваім каралём. Ён называўся князем на Алыцы, Нясвіжы, Біржах, Дубінах, Слуцку, Капылі, Чартарыйску і Клецку; графам на Заблудаве, Кейданах, Белым Камені і Белай, уладальнікам Жулквi, Злогава, Памаран, Невеля, Себежа на Украіне і г. д.

У 1785г. ён прымаў у сябе ў Нясвіжы апошняга польскага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага з такой бяспрыкладнай пышнасцю, што кароль, які амаль заўсёды меў грашовыя клопаты, павінен, напэўна, быў адчуваць сябе прыніжаным. Яму было прапанавана знаёмства з войскам "Пане Каханку", яго скарбніцай, галерэяй партрэтаў і архівам. У адзін з дзён высокі госць павінен быў прыняць удзел у гульні, якая называлася "Асада Гібралтара" (крэпасць Гібралтар была пабудаваная з дошак і палатна сярод каналаў пры альбанскім ставе, і атакаваў яе марскі флот Радзівіла). У праграме ўрачыстасцяў былі таксама балі, абеды, канцэрты, ваенныя вучэнні і парады, і, вядома ж, паляванні. Ужо на першым паляванні ад рукі караля пала нібыта 20 ваўкоў, а ў адзін з дзён для яго было наладжана і паляванне на мядзведзяў. Дашчэнту стомлены кароль з палёгкай пакідаў залішне гасцінныя нясвіжскія парогі.

Яшчэ адной рысай Караля Станіслава Радзівіла было тое, што ён не любіў іншаземцаў і, будучы ворагам пудраваных парыкоў і чужаземнай мовы, нават самога караля не баяўся папракнуць "куцым фрачкам". Сам жа апранаўся ў жупан і кунтуш (род халата з фальшывымі рукавамі), з абавязковай шабляй на баку, і кожнага шляхціца, апранутага інакш, ён адсылаў назад, дадому.

Зразумела, што са смерцю Караля Станіслава Радзівіла перастала існаваць і смаргонская "Мядзведжая акадэмія", якой ён прысвячаў шмат увагі і сродкаў.

Вось такі быў заснавальнік смаргонскай мядзведжай акадэміі.

Таццяна КЛЯШЧОНАК.

ДЭБЮТ

Надзея Хоціна нарадзілася ў 1982 годзе на Мядзельшчыне. Вучыцца ў Маладзечанскім музычным вучылішчы. У вершах, па-дзявочаму шчырых, апявае прыгажосць роднай прыроды, першае юначае каханне, любоў да роднай Беларусі. І таму хочацца пажадаць усяго найлепшага маладой таленавітай паэтцы на цяжкай паэтычнай дарозе.

Надзея Хоціна.

Восеньская песня

Апошняя восень ў акно зазірне
І стогнам бязвольнай лістоты,
Адвечную песню спяваючы мне,
Усцеліць мой шлях пазалотай.

І толькі тады я паверу табе,
Халоднае шэрае неба,
Што восень нам трэба шукаць у сабе,
Калі цеплыня не патрэбна.

А раптам марозы? І як зберагчы
Трапечучай песні дыханне?
І цяжар нядзейсненых мар на плячы
На золкім журботным світанні...

Сляпыя дажджы на бяскрайняй зямлі...
Краіна ў слязах і туманах.
Пажухлае лісце, пустыя палі
Нагадваюць сэрцу аб ранах.

Але залатую пару не змяняць
На летні падманны спакой,
І шэрань дажджоў мне з надзеяй чакаць –
Я восені веру сваёй.

...Апошняя восень ў акно зазірне –
Абудзіць марозным світаннем,
Адзіную тэму спяваючы мне
Трапечучай песні дыханнем...

Лістапад, 1999

* * *

Восень зноў мяне асудзіць.
І на вуснах ціхае пытанне:
Што было, што ёсць, што будзе?
Што далей? – ў адказ – маўчанне...

Кожны дзень з надзеі пачынаю,
Бо ў ружовых колерах світанне.
Колькі дзён яшчэ? – я пачакаю –
Месяц, два? – ў адказ маўчанне...

Дні бягуць так хутка і... павольна.
Невыносным робіцца растанне.
Сэрца так баліць, ды мне не больна...
Дзе ты, мілы? – а ў адказ – маўчанне...

Першы снег. Кастрычнік – і марозы.
Можа холадна твайму каханню?
І бягуць па шчоках восеньскія слёзы.
Яшчэ помніш? – а ў адказ маўчанне...

...Восень зноў чакаць мяне асудзіць
І на вуснах ціхае пытанне:
Калі блізкія чужымі стануць людзі,
Што далей? – ў адказ – маўчанне...

Кастрычнік, 1998.

СУМНЫЯ ЎГОДКІ

Пад сузор'ем Тамаша Зана

(Заканчэнне. Пачатак у №№ 11-12)

У красавіку 1926 года гімназію наведаў акруговы школьны інспектар, які застаўся задаволены ўзроўнем адукацыі. У гэтым жа годзе ў гімназіі створаны літаратурна-навуковы гурток, а крыху пазней – гістарычны і краязнаўчы. Кіраўніком быў **Антоні Анцэвіч**. Адчынілася гімназійная бібліятэка і пазычковая дапаможная каса для набыцця падручнікаў і школьных прылад.

У снежні 1926 года гімназія арганізавала ўрачыстае святкаванне 900-годдзя каранацыі Баляслава Харобрага. Адбылося набажэнства, вялікі ўрачысты канцэрт, тэатральная пастаноўка. Дарэчы тут сказаць, што, нягледзячы на цяжкасці, дзяржава дбала пра свае інтарэсы, пра сваю культуру і сваю школу. Асаблівы ўклад у святкаванне ўнесла гарцэрская дружына, якая мела назву "Львоўскія арляняты". На свяце прысутнічаў Віленскі ваявода Уладзіслаў Рагкевіч.

Навучальны 1928 – 29 год быў па-свойму знамянальны: адчыніўся 8 клас, і гімназія набыла права навучальнай установы поўнага гуманітарнага тыпу. З гэтага часу ні адзін вучань не вызваляўся ад аплаты. У тым годзе гімназію скончыла 152 вучні, з іх – 91 хлопец і 61 дзяўчынка. Для належнага знешняга выгляду гімназіі было выдаткавана 10 тысяч злотых – сума, па тым часе, астранамічная.

З 30-х гадоў гімназія займала два паверхі былога кляштара, дзе займаліся чатыры гімназійныя класы і два класы ліцэя.

Прыкладна ў 1937 годзе ў сценах гімназіі навучалася 200 чалавек, а ў ліцэі – 50. Дырэктарам быў **Люро**. Сярод найбольш паважаных настаўнікаў вылучаліся **Анцулевіч** (прыродазнаўства), **Кавалюк** (геаграфія і фізкультура), **Бачэўская** (французская мова), **Плякова** (лаціна), **Я. Бароўскі** (паланістыка), **кс. Чаплінскі** (нямецкая мова і каталіцкая рэлігія), **бацюшка Марозаў** (праваслаўная рэлігія).

За вучобу ў гімназіі ў 30-я гады трэба было плаціць 200 злотых штогадова (на гэтыя грошы можна было купіць 100 пудоў жыта).

Асобнай размовы заслугоўвае форма гімназістаў. Яна была блакітнага колеру з кантоўкай, на шапцы – эмблема з разгорнутай кнігай і паходняй. На рукаве таксама эмблема з нумарам "926". Нешта падобнае насілі і ліцэісты 30-х гадоў.

У канцы верасня 1939 года пасаду дырэктара заняў палымяны беларускі патрыёт **Янка Карпіновіч** (выкладаў беларускую мову і літаратуру). Але, на вялікі жаль, як беларуская навучальная ўстанова, гімназія прабыла нядоўга.

У канцы кастрычніка 1939 года яе ліквідавалі. На тым месцы было адчынена педагагічнае вучылішча імя Янкі Купалы, якое праіснавала да

Мемарыяльная дошка, прысвечаная былым выкладчыкам і вучням гімназіі імя Т. Зана. Устаноўленая ў 1989 годзе ў адным з касцёлаў Варшавы.

чэрвеня 1941 года.

Нягледзячы на шалёную паланізацыю, гвалтоўную каталізацыю і асіміляцыю, знайшліся людзі і ў сценах гэтай навучальнай установы, якія не выракліся свайго нацыянальнага "я", сваёй мовы і культуры, якія праз усё жыццё пранеслі любоў да сваёй занядбанай Бацькаўшчыны, да веры сваіх продкаў. Сярод такіх людзей былі: сын выдатнага дзеяча беларускага Адраджэння Браніслава Тарашкевіча **Радаслаў Тарашкевіч**, просты і сціплы настаўнік вясковай школы **Віктар Казлоўскі**, дзеячы беларускага замежжа **Павел Асіповіч, Мікола Ганько і Пётр Ганэцкі,** актыўны прапагандыст роднай мовы і гісторыі Беларусі **Лявон Шыман**.

Янка БАБЁР.

СПАДЧЫНА

Мемуарная літаратура і краязнаўства

(Працяг. Пачатак у № 13)

Надыдзе час, калі атрымае ў навуцы правы "грамадзянства" фальклорнае краязнаўства. На вялікі жаль, сёння яно яшчэ не прызнанае, хоць першыя спробы ўжо робяцца. Першым жа ў гэтым шэрагу даследчыкаў будзе стаяць імя Саламона Рысінскага /1570-1625/, які якраз і даследаваў фальклор аднаго рэгіёна Даляцічаў, а магчыма, яшчэ і Любчы. Сам жа краязнавец нарадзіўся ў Рысіне, пад Полацкам. Працаваў настаўнікам у Даляцічах і Любчы, дзе і зацікавіўся вуснай народнай творчасцю. Яго найбольшым заняткам сталі запісы прыказак і прымавак. Гэтыя кароценькія па памерах, але часам вельмі ёмкія па змесце, трапныя сваёй вобразнасцю творы зачаравалі не толькі самога краязнаўца-фалькларыста, але і Пятра Бласта Кміту, які іх і выдаў у Любчы. Прыказкі і прымаўкі мясцовага паходжання гучаць вельмі дакладна. Праз іх, у пэўнай меры, характарызуецца стан беларускай мовы. На жаль, лацінская мова не дазволіла перадаць стваральніку зборніка фальклору ўвесь каларыт народнай мудрасці, тым больш, жывога слова. Усё ж змест перададзены: "Даўшы рукамі, бегалі нагамі", "Баба з воза, калёсам лягчэй", "Адзін за васемнаццаць, другі за дваццаць без двух" і шмат іншых. А вось прыказка "Хто даў, дык даў, а Гаштольд узяў" мае мясцовыя вытокі. Таямніца раскрываецца проста, калі напомніць, што Альбрэхт Гаштольд быў уладальнікам Любчы ў 1528 г. З'яўляўся амаль сучаснікам С. Рысінскага. Ва ўсякім разе жорсткасць і хабарніцтва гэтага навагрaдскага ваяводы далося людзям у знакі, што і адбілася ў фальклоры.

Заўзятым папулярызатарам спадчыны С. Рысінскага быў вядомы беларускі паэт XIX ст. В. Каратынскі. Апошні сцвярджаў, што большая частка змешчаных у яго працах прыказак і прымавак да гэтага часу жыве ў вуснах наднёманскага люду, у беларускай мове. Абапіраючыся на лісты 1620 г. з Вільні ў Нясвіж ад Б. Красневіча да К. Радзівіла, Каратынскі робіць вывад, што Саламон Рысінскі цудоўна арыентаваўся ў гісторыі. "Калі б хоць якія-небудзь захаваныя кавалачкі ўдалося знайсці, было б гэта для аматараў гістарычных помнікаў сапраўднай радасцю". Кніга "Сарматкіх прымавак" С. Рысінскага якраз і засведчыла, што аўтар яе ведаў духоўную культуру краю.

Быў бы няпоўны творчы партрэт С. Рысінскага, калі б не ўпомніў бы пра яго вывучэнне мясцовых геаграфічных назваў, у якіх ён бачыў ключ да адгадкі таямніц старажытнай гісторыі. Словам, тут таксама краязнавец быў пачынальнікам, на гэты раз, у галіне тапанімікі, істотнай частцы краязнаўства.

У аналагах беларускага краязнаўства на яго раннім этапе пакуль што не заняў свайго месца Міхайлон Літвін. Гэтае імя кожны раз выпадала з поля зроку як малапрыкметнае. Між тым, ён быў сярод першых аўтараў, хто пісаў у XVII ст. пра этнічную групу татараў, якія аселі на Беларусі. Яго праца тут можа быць карысная, як найбольш ранняя, што дае малюнак жыцця гэтай дыяспары. Іх праца, быт, абрады, вераванні, гаспадарчыя заняткі і іншае мелі сваю самабытнасць, але пад уплывам новых абставін татары шмат бралі ад беларусаў, як і самі яны шмат далі гэтай зямлі. Гэтае апісанне мае перш за ўсё этнаграфічны кірунак. Разам з тым, Міхайлон Літвін выказаў думку пра разнастайнасць абрадаў беларусаў, бачыў у іх глыбокія карані мясцовай традыцыі. Гісторык, літаратар і філосаф Альберт Каяловы /1609-1677/ вывучаў філасофію ў Нясвіжы, а тады і тэалогію ў Вільні. Потым працаваў педагогам у Смаленску, Браневе, Вільні, Брэсце і іншых гарадах. Ён шмат вандраваў па Беларусі, збіраў матэрыялы для сваіх даследаванняў па геральдыцы /магчыма, пад уплывам нясвіжскіх калекцый, якія ён мог бачыць у Радзівілаў – Г. К./. Яму самому належала вялікая калекцыя гербаў Вялікага княства Літоўскага. Сваё разуменне сутнасці гэтай дзяржавы ён выклаў у двухтомнай "Гісторыі Літвы" на лацінскай мове. Дарэчы, ён крытычна аднёсся да вядомай "хронікі" М. Стрыйкоўскага, хоць і выкарыстоўваў у сваёй працы. Пра некаторыя мясціны края, пра некаторых яго выдатных людзей расказаў у сваёй працы "Сумесі рэчаў". Не выключана, што ў асобе А. Каяловага мы маем найбольш аб'ектыўнага гісторыка Беларусі XVII ст. Толькі недаступнасць яго прац перашкаджае іх шырока ўводзіць у навуковы ўжытак.

Вялікае княства Беларуска-Літоўскае, у склад якога ўваходзілі як Беларусь, так і Жмудзь, у другой палове XVII-XVIII стст., заставалася часткай Рэчы Паспалітай. Нягледзячы на асобнае адміністрацыйнае кіраванне, фінансаванне, мытню /да 1766 г./, а таксама войска, суды і іншае, усё ж Рэч Паспалітая моцна ўплывала на духоўнае жыццё беларускага народа, праводзячы ўзмоцненую паланізацыю. Польскае слова ўваходзіла ва ўсе сферы жыцця. Эканамічны ж стан Беларусі аказаўся ў стане заняпаду, які выклікала феадальная анархія, калі з 1652 па 1769 г. з 80 сеймаў 44 было сарвана, яны не прынялі ніякіх рашэнняў. Так што Рэч Паспалітая заставалася без устойлівай цэнтральнай улады. Слабасць яе і палітычны ўпадак былі відавочныя. Гэта вымушала, напрыклад, Радзівілаў трымаць сваё войска, каб абараніць свае ўладанні ў выпадку ваеннай пагрозы. Магнаты вялі вайну за ўласнае верхавенства ў дзяржаўнай іерархіі, а гэта прывяло да таго, што ў 20-60-х гадах XVIII ст. пачаліся бясконцыя інтрыгі паміж Радзівіламі, Патоцкімі, Чартарыйскімі і іншымі групоўкамі. Нават прыход у 1764 г. да ўлады прадстаўніка Чартарыйскіх – Станіслава Аўгуста Панятоўскага не зменшыў у краіне напружання. Не дапамаглі і рэформы апошняга польскага караля.

Беларусь была полем бітвы ў 1648-1651 гг. феадалаў Рэчы Паспалітай з казакамі пад кіраўніцтвам Нябабы, Крывашапкі, Гаркушы, Мікульцкага, руска-польскай вайны 1654-1667 гг., ды і шведска-польскай 1655-1656 гг., Паўночнай вайны 1700-1721 гг. Памяталі тут і разбуральную руска-польскую вайну 1632-1634 гг. Усе яны неслі страты не толькі ў гаспадарцы народа, але і ў культуры: нішчыліся або вывозіліся бібліятэкі, музейныя калекцыі, архівы, творы мастацтва.

Агульная афарбоўка палітычнай сітуацыі ў Рэчы Паспалітай уплывала і на творчае, культурнае жыццё і Беларусі. Не знайшло тады шырокага розгаласу і краязнаўства, якое аказалася пад моцным уплывам самых розных кансерватыўных сіл. Не толькі беларуская літаратура, мастацтва, але і краязнаўства трапілі ў паласу зацяжнога крызісу. Заняпад адчуваўся і ў музейнай справе. Было б лагічным чакаць у другой палове XVII- пач. XVIII стст. з'яўлення мноства новых музеяў, калі б быў працяг традыцыі Рэнесансу і Рэфармацыі, але такога не здарылася. Усё пайшло іншым шляхам развіцця, на значна ніжэйшым узроўні. Гэта прыкметна адбілася і на дзейнасці тады яшчэ кволай інтэлігенцыі Беларусі.

Не толькі буйныя феадалы, але і дробная шляхта Беларусі ў імкненні за прывілегіямі масава пераходзілі ў каталіцызм, а тых, хто яшчэ заставаўся ў праваслаўі, прыціскалі ўсімі метадамі. Нават і ўніяты аказаліся пад гэтым прэсам націску пераходу ў пануючую рэлігію Рэчы Паспалітай. Адпаведна выпускаліся і кнігі пэўнага кірунку, ды і самі друкарні працавалі толькі тыя, ці амаль толькі тыя, што працавалі на польска-каталіцкую ідэалогію. У навучальных установах усё было прасякнута схаластыкай і містыкай.

Усё ж і ў гэты неспрыяльны для духоўнага жыцця час на Беларусі жылі і працавалі такія дзеячы культуры, як Сімяон Полацкі /1629-1680/, Казімір Лышчынскі /1634-1689/, Андрэй /Ян/ Белабоцкі /другая палавіна XVII ст./, Ілля Капіевіч /каля 1656-1714/.

Для Сімяона Полацкага, як сцвярджае І. П. Ярэмін, яго рукапісныя зборнікі "Вяртоград мноцветный", "Рифмологион" – гэта своеасаблівыя "літаратурныя музеі", "кунсткамеры", поўня "рарытэтаў" і "кур'ёзаў". Зразумела, тут ацэнка літаратурнай вартасці твораў славутага палачаніна, але ж нельга яму адмовіць у рэалістычнасці, у звароце да канкрэтнага "прадмета" жыцця.

У кнізе "Ключ да сардэчных скарбаў" /Слуцк, 1723, літаратар А. Кярсніцкі /1678-1733/ побач з апісаннем "боскай наканаванасці" ёсць

звесткі з гісторыі Беларусі. Некаторыя моманты краязнаўства можна сустрэць у калянарах Я. Пашакоўскага /1684-1757/. Амаль кожны з літаратараў даваў свае ацэнкі некаторым падзеям у краі, пра якія яны пісалі /С. Шэмет, А. Варакомскі, М. Кулігоўскі, З. Морштын, Я. Жабчыц, Д. Рудніцкі і інш./.

Крыніцай вывучэння краю служылі і служаць шматлікія дзённікі, апісанні падарожжаў, мемуары. Пакінулі сведчанні пра беларускія гарады, розныя мясціны не толькі мясцовыя аўтары, а і падарожнікі-аўтары з іншых краін свету. Для нас яны цікавыя тым, як яны глядзелі на этнаграфічную Беларусь, якой яна ім бачылася, што яны бачылі на шырокіх прасторах краю.

Вялікая работа на гэтай прабле́ме выканана В. П. Грыцкевічам і А. І. Мальдзісам, якія прывялі ў сістэму адпаведныя крыніцы і стварылі манаграфію "Шляхі вялі праз Беларусь". Пры гэтым аўтары вытрымалі храналагічны парадак, прывёўшы ў кнігах самыя істотныя фрагменты з прац XV-XIX стст. Не раз звяртаюць увагу на праблему разумення саміх назваў "Беларусь", "Літва" і многае іншае.

Генадзь КАХАНОЎСКІ.

ПОСТАЦІ

«Я голас ваш»

«Без мяне праўда майго народа будзе не поўная»
Леся Беларуска.

Гэтыя словы належаць выдатнай асобе, таленавітай паэтцы, нашай суайчынніцы родам з Маладзечна. Доўгі час мы нічога пра яе не ведалі. Толькі не так даўно дайшлі да нас звесткі пра трагічны лёс гэтага чалавека. Леся Беларуска – гэта яе літаратурны псеўданім. Прозвішча па мужу – Марозава. Зваць Ларыса Пятроўна. Але сапраўднае дзявочае нам пакуль не вядомае, як і год нараджэння. У перыяд масавых рэпрэсіяў у СССР (1937-38 гг.) яна трапіла на Калыму, адкуль на Радзіму ўжо не вярнулася. Уся віна яе ў тым, што была жонкай Аляксея Марозава, функцыянера НКУС, які ў 1938 годзе ў Мінску быў арыштаваны, а затым расстраляны.

У лагеры "Эльген" на Калыме, дзе Ларыса Марозава адбывала свой дзесяцігадовы тэрмін зняволення, яна пазнаёмілася з украінскім пісьменнікам Васілём Малагушам, які захаваў, а потым вывез на волю некалькі дзесяткаў яе вершаў. Здарылася так, што Васіль Малагуша апынуўся ў Мінску, дзе жыве і сёння. Нідзе не сустрэўшы ў беларускіх літаратурных выданнях імя Лесі Беларускі, ён аднойчы зайшоў на міжнародны кангрэс, прысвечаны абароне правоў жанчын, які ладзіўся ў Мінску Усебеларускім жаночым фондам святой Еўфрасінні Полацкай, і папрасіў слова. А каб прысутныя зразумелі, што размова пойдзе пра чалавека надзвычай таленавітага, прачытаў яе верш, прысвечаны Еўфрасінні Полацкай.

Сыходзяцца шляхі
нібы ў крыжы –
Твой золатам убраны,
мой – "калючкай",
Як справядлівасць
адстаяць, скажы?
Няўжо заўжды
было вось так балюча?!
Два вобразы над
Беларуссю бачны мне
Хіба сляпец не згледзіць
іх у дыме...
Нас дзве сястры: адна –
на Калыме,
другая – у Ерусаліме.
Я ўсё стрываю і,
як ты, змагу прайсці
жыццё – упэўнена і прама.
Ты мураваныя
апекавала храмы...
Я ж душы тут,
як храмы, берагу.

Знаёмства Васіля Малагушы з Алай Канапелькай і Валянцінай Коўтун было плённае, у выніку чаго пад іх рэдакцыяй у двух нумарах часопіса "Полымя" (№ 12, 1997 і № 3, 1998) упершыню з'явілася публікацыя аб асобных старонках лагернага жыцця і літаратурнай дзейнасці Лесі Беларускі.

Кастусь ХАРАШЭВІЧ.

Яе арыштавалі праз некалькі месяцаў пасля шлюбу з каханым Аляксеем. Ці было што напісана да арышту, невядома. Магчыма, штосьці трапіла ў рукі следчых і загінула. Але можна меркаваць, што ў паэткі ўжо быў пэўны вопыт літаратурнай дзейнасці. Перад намі паўстае асоба неардынарная, даволі адукаваная, моцная духам. Натура яе непакорная, прасякнутая бязмежнай любоўю да Беларусі. Паступова фармуецца нянавісць і пагарда да гвалтоўнікаў, да антыгуманнага рэжыму. Таму ў лагеры яна пісала патаемна, пад псеўданімам Эрыня.

З КАРЦІНЫ К. ХАРАШЭВІЧА.

Малітва да Калымы

Даль засцілае імгла...
Тут – ні хлябоў, ні любві...
Матухна-Калыма,
Не пагубі, не ўмярцві!
Месяц завіс залаты
акрайчыкам хлеба ўгары.
Матухна-Калыма,
голадам не замары!
Белая даль навакол,
ты нас імглой агарні:
ў небе – крамлёўскі арол.
Матухна, абарані.
(Магадан. Перасылка. 1939г.)

Дачыннае

Я – вораг гвалтоўных акцый,
хлусні і пагардлівых жэстаў.
Я – часцінка цывілізацыі
ад Полацка і да Брэста.
Быў адказ мой заўжды: "Не здаюся!" –
хаця вораг змушаў да маны.
Вочы маці маёй Беларусі!
Аблягчалі пакуты яны.
Давялося мне ў тыя гадзіны
і дачкой, і байцом яе стаць.
Беларусь, мы з табою адзіны:
Па дыханні і твары нас можна пазнаць.
(1939)

***

Зрадніцца ў час які змаглі
Ікона і сякера – у Крамлі?!
Пакуль сякера ўсюды скача,
Заступніца паціху плача;
на цвердзь зямную ў час пагрозы
гарачыя ранне слёзы.
...Слязінкі тыя бачыш ты
ў глыбінях вечнай мерзлаты.

Сімволіка

Быццё жалезным долатам расколата.
Пануе на зямлі бедлам і вэрхал:
"Саюз" народы жне сярпом...
І молатам іх па галовах лупіць зверху.

Цішыня

Паўліне Мельнікавай,
Лялі Кларк, Асі Гудзь.

Над заснежанай далінай – цішыня.
А ва ўлонні той гаротнае зямлі
Бацькаўшчыны дочкі, як адна,
змардаваныя нэволяй, паляглі.
Цішыня... І толькі голас не заціх
Тых пакутнікаў збалелае зямлі.
І нямецкія аўчаркі рвалі іх,
і свае, ва ўніформе, кабялі.
Паланіла дом бяда сярод ночы.
Крык дзіцячы: "Мама, мамачка, куды?!"
Абяцала: "Я вярнуся, не крычы..." –
І не ведала, што пойдзе назаўжды.
Крык дзіцячы... І цяпер ён у вушах!
А надзеі промень – праўда, што святы...
Вось ляжаць яны з ільдзінкай у вачах
У абдымках гэтай вечнай мерзлаты.

***

Да братэрства ўсіх народаў я імкнуся
духоўных вылюдкаў зрынаючы ў прах.
– Мяне ў Айчыне катавалі – беларусы.
І ратавалі латышы – ў лагерах.

Элегія

Аляксею Марозаву.

Я часта не валодаю сабой.
Сябе наяве... мёртвай адчуваю
І толькі, каб сустрэцца нам з табой,
жыву і ўсе пакуты тут – трываю.
З мяне хацеў вярокі злыдзень віць,
што прыткі на любое катаванне
Марозавых марозамі ўмярцвіць! –
Яго прысуд для нашага кахання.
Вось мой барак. І наледзь на акне.
Дзесяты год я тут, у льдах, закута,
як Праметэй... Ды веру, што мяне
Гефест пазбавіць – скончыцца пакута.
Насенне кветак я ўсё ж зберагла!
І палячу к свайму я Аляксею,
я вынішчу дашчэнту кветкі зла
І кветкі добрыя ў палях пасею...

Я сёння іншая

Я сёння іншая, бясспрэчна,
мяне з рудой век пераплавіў.
Ды родны горад Маладзечна
Мацней, чым я, ніхто не славіў!
Мая душа з любві нямее...
Край продкаў мілы, я клянуся:
так аніхто любіць не ўмее,
як я, каханай Беларусі!
Адкуль бярэцца толькі сіла?
Сцярплю ўсе мукі і ўсе болі.
Дзеля Айчыны маёй мілай
ступлю у полымя любое.
(Лагер "Эльген", 1945г.)

У лесе

Невядомая для свету паэтэса,
дрэў паўночных гладжу я кару
казачнага лагернага лесу...
І з ахвярамі сякеры гавару.
Стойкай шахты стане дрэва-цуда,
альбо домам, альбо мачтай карабля...
Ці тым самым нашумелым навабудам,
дзе мінала маладосць мая.
(Лагер "Эльген", 1946г.)

Нашчадку

Нашчадак мой, уведай праўды страты,
запомні, у які жывеш ты век:
то не жалеза шчэ – замкі і краты...
Мацней жалеза – вольны чалавек!

Вечная мерзлата

Не толькі ля Полюса холаду,
не толькі ў нябёсах пустых...
Яна – расстраляная змоладу –
У сэрцах халодных людскіх.
(Лагер "Эльген", 1946г.)

Прысягаю роднаму краю,
годнасцю дачкі яго клянуся:
паміраю, ціха паміраю,
паміраю – толькі не здаюся!
(Лагер "Эльген", 1947 г.)

ЭПІСТАЛЯРНАЯ СПАДЧЫНА

Ліст Паўліны Мядзёлкі да Генадзя Каханоўскага

18.12.67 Масква

Даражэнькі тав. Генадзь!

Ад усей душы дзякую Вам за памяць! А я вось толькі сёння сабралася Вам напісаць. Скепсцілася я за апошнія два гады – усё хварэю і не магу набрацца сіл. І век мой (74 гады) сваё бярэ, і ўсё перажытае ў жыцці. А ў апошнія гады два моцныя удары па нервах даканалі мяне: 1) няўдача з кнігай, якую зарэзаў Шарахоўскі і 2) разрыў адносінаў з бліжэйшымі маімі сваякамі ў Мінску, з братавай, у якой я спынялася на бул. Шаўчэнкі. Яна мяне моцна пакрыўдзіла, выразна паказваючы, што я непажаданая госця ў яе доме, і ўсё праз тое, што "вы всё болеете за свой белорусский язык". "До сих пор не поумнеете и всё вертитесь среди так называемых белорусских патриотов" і т. д. і т. п. Пасля майго ад'езду з Мінска яна адаслала ўсе рэчы, якія ў яе аставаліся, рукапісы, нататкі, і напісала зневажальны ліст. Гэта падзяка за тое, што я ўзгадавала яе мужа, а майго брата, які загінуў у 1937 годзе (і гэта мне ставілася ў віну), а пасля поўнасцю ўтрымлівала сваім коштам яе сына, а майго пляменніка, аж пакуль не скончыў інстытут і не ажаніўся. З гэтага часу, мабыць, пад яе ўплывам, Алік, якога вы бачылі ў Мінску, ніводнага ліста мне не напісаў, ніводнага прывітання не прыслаў. Нават у дні пахарон маёй мамы, а яго бабулі, не азваўся спачувальнай тэлеграмай.

Вось гэта крыўда моцна падкасіла мне здароўе.

Даруйце, што так шмат пішу пра свае асабістыя справы, але дзялюся з Вамі, як з братам.

У мяне развілася гіпатанія. Часта ледзь не па тыдні тэмпература не ўзнімаецца вышэй 35,5-35.7°, а адсюль страшэнны ўпадак сіл, так што і галава на плячах не трымаецца, хіліцца долу, і языком, і пальцам крануць цяжка. Да таго ж вельмі дрэнна дзейнічае на мяне частая і рэзкая змена надвор'я.

У Будславе пражыць зіму мне вельмі цяжка: стрыечны брат Чэсь і яго жонка Зося абое ходзяць на працу, і я з ранку да вечара застаюся дома адна, ды яшчэ і за хлапчукамі трэба дагледзець. А калі наступае поўны ўпадак сіл, я зусім застаюся бездапаможная. Вось і рашыла да вясны пераехаць у Маскву да сваёй старой прыяцелькі, такой жа самотнай сіраты, як і я. Яна старая бальшавічка, персанальная пенсіянерка рэспубліканскага значэння, значна багацейшая за мяне, і мы як сёстры жывем згодна і дапамагаем адна аднэй. У цяжкія для мяне гады 30-я, калі найбліжэйшыя сябры баяліся сувязі са мной, яна падтрымала мяне. І таму, што я жыва засталася, гэта дзякуючы ёй. А калі яна па інваліднасці атрымлівала толькі 200 руб. (старымі грашыма), я дзялілася з ёй, а цяпер, як яна атрымала рэспубліканскую пенсію, яна мяне падтрымлівае. Вось так і жывем.

А свае "Сцежкі жыцця", мабыць, не давядзецца мне дачакацца, калі выйдуць з друку. Рукапіс знаходзіцца на рэдакцыі ў Сцяпана Александровіча. Аднак ён, як відаць, не мае часу заняцца ім – яго заняткі ва ўніверсітэце, свае даследчыя працы, замежныя камандзіроўкі – усё гэта перашкаджае закончыць рэдакцыю майго рукапісу. Вясной атрымала вестку, што на прапанове М. Танка Сц. Ал-ч здаў у рэдакцыю "Полымя" якіясьці раздзелы з маёй кнігі. Я напісала Ал. Бачылу, пытаючыся, якія раздзелы здадзены ў рэдакцыю і на які месяц запланавалі іх змясціць у "Полымі". Адказаў коратка, што не бачыў гэтага матэрыялу і нічога канкрэтнага сказаць не можа. У кастрычніку г. г. праездам у Маскву зайшла ў рэд. "Полымя" з гэтымі пытаннямі. Бачыла і на гэты раз нічога мне не мог адказаць і спытаў у заг. аддзела нарысаў і публіцыстыкі, які воддаль сядзеў з газетай у руках (прозвішча яго не ведаю). Той буркнуў пад нос, што матэрыялы адасланы Александровічу. "Чаму?" – пытаю. "Звярніцеся да Ал-ча". "Дык хоць скажыце, якія раздзелы ён вам здаў?" І зноў адказ: "Звяжыцеся з Ал-чам". Так з нічым я і выйшла з рэдакцыі з цяжкім сэрцам. А Ал-ч у гэты час быў зноў у замежнай камандзіроўцы.

Нядаўна з дому мне прыслалі бандэроль і ліст ад Ал-ча. Пасылае мне раздзел "Беларуская гімназія ў Дзвінску" і брашуру "Беларусы ў Латвіі", выд. 1927 г. К. Езавітавым. Ал-ч раіць мне прачытаць гэтую брашуру, каб пры яе дапамозе я больш чаго ўспомніла і дапоўніла рукапіс. У пісьме ёсць такая фраза: "Адзін юбілей закончыўся, другі яшчэ праз год будзе, я думаю, што ў хуткім часе рэдакцыя дасць ход Вашым успамінам". З гэтага я зразумела, што няма чаго спадзявацца на выдавецтва, а на "Полымя" і тым больш.

Гэту частку рукапіса разам з брашурай я адаслала назад Ал-чу і напісала, што ў такім стане здароўя, у якім цяпер знаходжуся, я не магу больш працаваць. Пры гэтым шчыра прызналася, што бясконцыя запытанні пры сустрэчах з сябрамі, знаёмымі, а таксама ў шматлікіх лістах, якія атрымліваю з розных куткоў Беларусі: "Што з вашай кнігай?", "Прышліце нам вашу кнігу" – давялі мяне да таго, што я ні дакрануцца да дубліката свайго рукапісу, ні глянуць на іх без болю не магу. Лепш бы не пачынала сваёй пісаніны – не дайшла б да такога стану здароўя.

Ну вось, браток, і ўсё, што магу сказаць пра свае справы.

У Маскве ёсць яшчэ адна мая самая дарагая прыяцелька – Зося Шамардзіна, жонка нашага б. Предсовнаркома Язэпа Адамовіча. Часта, калі магу хадзіць, бываю ў яе і з ёй аблягчаю сваю душу.

Шчыра паціскаю Вашу сяброўскую руку.

З прывітаннем,
П. МЯДЗЁЛКА.

Паўліна Мядзёлка (1893 – 1974). Нарадзілася ў Будславе. Дзеячка беларускай культуры. Першая выканала ролю Паўлінкі.

Паўліна Мядзёлка. Будслаў, 1967 год.

МЕМУАРЫ

Спадчына Уладзіміра Зянько

Гэта было больш дваццаці гадоў назад. Тады я пераехаў жыць з Мінска ў Маладзечна. У амаль незнаёмым, а цяпер ужо родным горадзе я мала ведаў людзей, якія б глыбока шанавалі роднае слова, цікавіліся гісторыяй, культурай сваёй краіны, яе спадчынай. Толькі ведаў, што тут жывуць і натхнёна працуюць два гісторыкі-краязнаўцы: Мікола Ермаловіч ды Генадзь Каханоўскі.

З Генадзем Аляксандравічам я быў даўно і добра знаёмы яшчэ па Мінску, куды ён часта наязджаў, і, пераехаўшы ў Маладзечна, перш за ўсё, пайшоў з ім пабачыцца. З цяжкасцю знайшоў на ўскраіне горада ўтульны і дагледжаны дом, у якім ветліва сустрэў мяне сам гаспадар.

Разгаварыліся. Гаманілі доўга. Па маіх вачах Генадзь Аляксандравіч здагадаўся, што мне несамавіта на першым часе ў незнаёмым горадзе і пачаў мяне суцяшаць.

– Не сумуй. Хутка ў нас асвоішся. Людзей цікавых у Маладзечне шмат. Сапраўдных патрыётаў. Будзе з кім табе душу адвесці. Хоць цяпер пазнаёмлю цябе з адным чалавекам. Гэта Уладзімір Барысавіч Зянько, слесар лакаматыўнага дэпо. Багаты душою чалавек. Адукаваны, хоць і малую адукацыю мае, бо закончыў толькі тры класы з калідорам пры польскім часе, – Генадзь усміхнуўся сваёй ціхай, ласкавай усмешкай. – Затое майстар на ўсе рукі. Рацыяналізатар. Мае шмат дыпломаў за свае рацыяналізатарскія вынаходствы. І здольны літаратар. Піша вершы і паэмы. Да таго ж, натхнёны прыхільнік усяго нашага беларускага: і слова, і песні, і казкі. Гарою стаіць за ўсё роднае. Баліць яго душа за мову, за спадчыну свайго народа. За гэта на рабоце дэпоўскае начальства яго не любіць, лічыць яго нацыяналістам. А ён толькі ўсміхаецца, калі так называюць. І робіць сваю патрыятычную справу. Цяпер вось рыхтуе фальклорныя творы, запісаныя ад сваёй маці. Унікальнае будзе выданне, бо песні, казкі, байкі, запісаныя Уладзімірам Барысавічам, у іншых фальклорных зборніках не сустракаюцца. Але не толькі таму. Куды больш важна, што ўсе тэксты Уладзімір Зянько запісаў ад аднаго чалавека, у адной мясцовасці, на Маладзечаншчыне.

Я, вядома, захацеў пабачыцца з гэтым чалавекам, і мы пайшлі да яго ў госці. Ішлі даўгавата па вуліцах, забудаваных больш вясковымі хатамі, чым гарадскімі дамамі і, нарэшце, трапілі на Сухі завулак па ўскраіне Маладзечна.

Хата Уладзіміра Зянько нічым не адрознівалася ад суседніх: драўляная, абшытая вагонкай, пафарбаваная ў зялёны колер. Зайшлі ў двор. На сотках густа цвіла бульба, буяла на градках гародніна, пад плотам лапушыўся мультан. Табака. Пад хлеўчуком, у якім рохкаў кабан, заўважыў нейкі не знаёмы мне агрэгат.

– Гэта самаробны трактар, змайстраваны рукамі гаспадара, – растлумачыў мне Каханоўскі. – Прыстасаванне абрабляць агарод. І араць на ім можна, і баранаваць, і акучваць...

Разглядваючы гэтую ўнікальную машыну-прыладу, мы не заўважылі, як з хаты выйшаў сам гаспадар. Убачыўшы Каханоўскага, ён радасна падаў яму руку. І неяк сарамліва, з вялікай павагай да госця, ўсклікнуў:

– Дзякуй, што наведаў, Аляксандравіч!

Потым дапытліва зірнуў мне ў вочы і пацікавіўся:

– Можа таксама вучоны? Ты ж толькі з імі водзішся...

– Не, пісьменнік, – адказаў Генадзь. – Празаік.

І назваў маё прозвішча. Яно нічога гаспадару не гаварыла, бо на вочы Зянько, відаць, не траплялі мае творы. Да таго ж, такіх шараговых пісьменнікаў, як я, шмат, і іх усіх ведаць не будзеш. Але Уладзімір Барысавіч, няйначай, вельмі цаніў сяброўства з Каханоўскім і таму поўнасцю даверыўся і мне.

– Дык заходзьце, добрыя людзі, у хату, – ізноў зірнуў на Генадзя, пахістаў галавою. – Даўно з табой не бачыўся. Сам вінаваты – у абласны музей няма калі забегчы да цябе.

Зайшлі ў хату. Гаспадар кінуўся адразу ў сенцы – там забразгацеў шкляны посуд, і неўзабаве на стале з'явілася ўсё тое, што называецца пачастункам: і пітво, і закусь.

За гэты час я бліжэй прыгледзеўся да Уладзіміра Барысавіча: быў ён сярэдняга росту, хударлявы, касцісты, з простым маршчыністым сялянскім тварам, на якім, зразумеў я, адбілася нялёгкае жыццё чалавека цяжкага ваеннага і пасляваеннага лёсу, шматпакутнага і балючага.

Селі за стол. Пачаставаліся. Гаспадар пажвавеў, і пацякла гамонка пра самае дарагое, чым жыў гасцінны гаспадар: пра вусную спадчыну, якую ён запісаў ад сваёй маці. Пра тое, як ён склаў кніжку, адвёз рукапіс у выдавецтва "Мастацкая літаратура". Шчырыя і добразычлівыя, навуковец Адам Мальдзіс і народны артыст Генадзь Цітовіч да будучай кнігі напісалі ўсхваляваную прадмову і пасляслоўе. Пацікавіўся я ва Уладзіміра Барысавіча, што падштурхнула яго запісваць народную творчасць.

– Такога намеру напачатку у мяне не было, – пачаў казаць ён. – Жыву я цяпер у горадзе, працую на чыгунцы. І мала часу выпадала ездзіць да маці, у вёску, калі яна там яшчэ жыла. Аднак пры зручным выпадку наведваў і дапамагаў ёй у рабоце. І спрабаваў у дадатак пісаць свае вершы. І вось аднойчы наведаў паседжанне літаратурнага аб'яднання "Купалінка" пры маладзечанскай раённай газеце. Там я сустрэўся з Генадзем Каханоўскім. Той паведаміў, што быў нядаўна ў нас, у Маладзечне, навуковы супрацоўнік Акадэміі навук Арсень Ліс. Ён запісвае народныя песні. І я прыгадаў, што мая маці іх ведае шмат. Паехаў аднойчы ў Селеўцы і расказаў ёй пра ўсё. "Ды я табе столькі наспяваю, што ты гэтыя песні ў адзін мяшок не ўмесціш, – адказала яна, – толькі запісвай. Ды запісвай так, як некалі ў нас спявалі. Бо цяпер багата якія словы нашых песняў так перарабілі, што іх і самому цяжка пазнаць".

Гаворка наша зацягнулася. Генадзь Аляксандравіч, паспытаўшы гарбаты, развітаўся з намі, а я застаўся даслухаць цікавага суразмоўцу.

– Я ведаў, што памяць у маці моцная, – працягваў У. Зянько, – але палічыў гэта за жарт. "Ну дык бяры аловак і запісвай," – сказала яна. Я дастаў сшытак і прымасціўся да стала. Спявала яна цудоўна і ўвесь вечар. Калі я запісаў больш за дваццаць песень, пераканаўся, што маці да свайго і майго занятку паставілася вельмі сур'ёзна. І сапраўды, песень ведала столькі, колькі мне і не снілася. Але як іх запісаць? Часу вольнага, каб ездзіць з горада ў вёску да маці, у мяне не было, а сама яна прыехаць да мяне пажыць хоць на некалькі дзён не магла: перашкаджала хатняя гаспадарка. Калі ўжо было запісана шмат песень, я вырашыў купіць магнітафон. Бо словы без мелодыі – гэта яшчэ не песня. І вось нарэшце яго набыў і пачаў запісваць і мелодыі. Але здароўе ў маці пад старасць стала кепскае. Неўзабаве яна памерла. Гэта здарылася акурат на Купалле 1977 года. Пахавалі яе каля Хоўхлава. І цяпер вельмі шкада, што позна пачаў запісваць. Багата песень, баек, загадак, прымавак і прыказак маці не паспела мне перадаць. Але і тое, што ўдалося ад яе запісаць, будзе жменькай зерня ў наш спадчынны фальклорны свіран. Ад маці я паспеў занатаваць больш за 280 песень. Мелодыі з магнітафонных стужак расшыфраваў заслужаны дзеяч культуры нашай рэспублікі І. Сушко. Нотныя старонкі таксама ўключыў у рукапіс. І цяпер удзячны яму за дапамогу...

І каб падмацаваць свой аповяд пра тое, што ён паспеў зрабіць, запісаўшы фальклорную спадчыну сваёй маці, Уладзімір Барысавіч прынес, паставіў на стол і ўключыў магнітафон. І пачуўся прыемны старэчы голас з чыстай рытмічнай інтанацыяй, якая западала ў душу і шчыміла сэрца. Слухалі мы матчыныя песні У. Зянько цэлы вечар, але так і не здолелі да канца ўсіх даслухаць, бо было іх надта многа. Вырашылі адкласці даслухоўванне на другі раз.

* * *

З першай сустрэчы мы неяк незаўважна пасябравалі. Я ўсё часцей і часцей наведваўся да яго ў госці, а ён – да мяне.

– Хутка пайду на пенсію. Тады будзе часу хоць адбаўляй, – марыў ён. – Вось і буду ездзіць з магнітафонам па вёсках, запісваць ад старых людзей усё вуснае народнае. Бо прападзе ўсё тое, што вякамі стваралі, перадавалі з пакалення ў пакаленне. Час такі настаў, хоць гвалт крычы. Народную песню ні са сцэны, ні на вуліцы не пачуеш. Пойдуць на той свет старыя і панясуць з сабою ў магілы наш песенны скарб, наша беларускае вуснае багацце. Такое, якое мела мая маці. Так што трэба спяшацца.

І вось я зноў завітаў у госці да Уладзіміра Барысавіча. Мы закурылі, згарнуўшы цыгаркі з яго мультану, пачалі кружыць па двары, гаманіць пра рукапіс, што ўжо даўно ляжаў у выдавецтве, і раптам падышлі да плота. Пад ім ляжаў гладка адпаліраваны гранітны слуп. Гэта быў надмагільны помнік.

– На магілу маці хочаце паставіць? – пацікавіўся я.

– Маці я даўно паставіў. Цяпер вось сабе помнічак змайстраваў, – спакойным голасам адказаў ён.

Мяне нібы хто штурхнуў у грудзі, і я здзіўлена-недаўменна паглядзеў на аўтара надмагільнага твора самому сабе. Мой позірк, відаць, падаўся Уладзіміру Барысавічу трывожным, занепакоеным, і ён пачаў мяне суцяшаць:

– Не, паміраць я яшчэ не збіраюся. Здароўе яшчэ ёсць. Ды і паміраць няма калі. Тут справа другая. Я часта наведваю магілку маці. І вось усюды на помніках бачу надпісы на расейскай ці польскай мовах. Ніводнага надпісу на роднай мове. Быццам там пахаваны толькі расейцы ці палякі.

– Быццам наш беларускі люд неўміручы, – з цяжкасцю я выціснуў з сябе жарт.

– Вось-вось, – кіўнуў галавой ён. – Але хочаш ці не хочаш, а паміраць некалі трэба будзе. Вось я загадзя і падрыхтаваў сабе гэты слупок. Потым прымацую да яго шыльдачку са сваім прозвішчам на роднай мове. Каб ведалі, што пад помнікам ляжыць беларус.

Пасля гэтай сустрэчы я доўга не бачыўся з Зянько, але неяк выбраў час і паехаў да Барысавіча: нейкая трывога за яго падкралася ў душу. Зайшоў у хату, і трывога яшчэ больш пачала пячы сэрца: гаспадар ляжаў у ложку і моцна кашляў. Твар у яго быў збялелы, вочы запалыя. Калі падыйшоў да Барысавіча і паціснуў яго кволую руку, гаспадар, убачыўшы мяне, праз сілу ўсміхнуўся:

– Злёг я, бачыш.

– Прастудзіліся?

– Дзе там. Пры прастудзе я ў ложку не ляжаў бы. На нагах перахварэў бы... Тут, братка, другое. Рак у мяне прызналі. Рак лёгкіх. А гэта справа сур'ёзная. Лічы, што з белым светам развітваюся. Добра хоць, што помнік сабе паспеў дарабіць.

Потым пачаў доўга і адрывіста кашляць. Трохі перадыхнуў ад кашля, пацікавіўся:

– Ты часам не заходзіў у выдавецтва, каб даведацца ці хутка выйдзе мая кніжка?

– Неўзабаве выдадуць, – пачаў я падбадзёрваць аўтара, – хоць і ведаў, што ягоны рукапіс ужо некалькі гадоў пераносіцца з плана ў план і гэтым пераносам няма ні пачатку, ні канца.

– Мабыць, я ўжо не ўбачу яе, – цяжка ён уздыхнуў. І, няйначай, ці то здагадаўся, ці то зразумеў, што я сказаў яму так, каб толькі суцешыць, кальнуў мяне позіркам. – Мне даўно тое ж гаварылі, што і табе, а кніжка не выходзіць. І не хутка выйдзе. Там, у друк, нашаму простаму брату цяжка пралезці.

Гэта была наша апошняя сустрэча з Уладзімірам Барысавічам. Ужо даўно яго не стала, а мне здаецца, што ён усё яшчэ жыве, думае і клапоціцца пра народнае, спрадвечнае.

І вось нарэшце праз дзесятак гадоў доўгачаканая кніга-пакутніца нябожчыка выйшла ў свет. Кніга дзівосная і ўнікальная. Перагортваю яе старонкі і чую голас маці Уладзіміра Барысавіча, і бачу заклапочаны твар самога аўтара-патрыёта, грамадзяніна, які знайшоў вечны спачын у Хоўхлаве каля маці Зосі Сымонаўны, каб ніколі з ёй не развітвацца.

Уладзімір Барысавіч Зянько. 50-я гады.

Мікола КАПЫЛОВІЧ.

З ГІСТОРЫІ ШКОЛЬНІЦТВА

Галасы разбуджаных птушак

З гісторыі Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі

(Заканчэнне. Пачатак №№ 6-12)

Скрабец Пётр (1882 - 1963) нарадзіўся ў мястэчку Любча ў сялянскай сям'і. Скончыў Віленскі настаўніцкі і Кіеўскі гандлёвы інстытуты. Працаваў настаўнікам у пачатковых і сярэдніх школах Віленшчыны і Гродзеншчыны. З 1920 года выкладаў у Навагрудскай беларускай гімназіі фізіку, матэматыку, прыродазнаўства і беларускую мову. Нейкі час быў дырэктарам гэтай навучальнай установы. У час вайны працаваў дырэктарам Навагрудскай беларускай настаўніцкай семінарыі.

Пётр Скрабец.

Быў арыштаваны. Пакаранне адбываў у Маладзечне.

Памёр і пахаваны ў Навагрудку, на новых могілках.

Цеханоўскі Янка (30.03.1888 – 5.10.1938) нарадзіўся ў вёсцы Якімаўка на Гомельшчыне ў сялянскай сям'і. У 1914 годзе скончыў Пецярбургскі палітэхнічны інстытут і працаваў ў камерцыйных школах выкладчыкам спецыяльных прадметаў. З 1918 г. быў дырэктарам рэальнай школы ў Ракаве.

Янка Цеханоўскі.

У 1921 г. пераехаў у Навагрудак. Працаваў дырэктарам Навагрудскай беларускай гімназіі і выкладаў беларускую мову і літаратуру ў гэтай установе. Нейкі час жыў у Францыі. У 1935 г. быў пераведзены польскімі акупацыйнымі ўладамі ў Ашмяны.

Памёр ад інфаркту і пахаваны на Ліпаўскіх могілках г. Вільні.

Ігнатоўскі Макар Іванавіч (гады нараджэння і смерці невядомыя) – беларускі педагог, святар, бацька выдатнага гісторыка, першага прэзідэнта АН Беларусі. Нарадзіўся ў мястэчку Антопаль Кобрынскага павета ў сялянскай сям'і. Пасля заканчэння семінарыі доўгі час працаваў настаўнікам народных вучылішчаў, а затым псаломшчыкам Дубінскай царквы на Пружаншчыне. З 1899 года – дыяк Дубінскай Свята-Успенскай царквы, а з 1901 – святар Быценскай Петрапаўлаўскай царквы ў Слонімскім павеце.

Быў узнагароджаны медалём за працу на перапісе насельніцтва.

У 1891 годзе Ігнатоўскаму царскім указам было нададзена званне ганаровага грамадзяніна.

Язэп РОКАШ.

КУФЭРАК №14

Адказны за падрыхтоўку матэрыялаў Міхась Казлоўскі. Ў падрыхтоўцы "Куфэрка" прымалі ўдзел Таіса Трафімава, Алесь Капуцкі, Анатоль Акулік.